

«BURCH» KONTSEPTINING LEKSIKOGRAFIK VA ETIMOLOGIK TAVSIFI

Dilsora Amanbayeva
dilsoramanbayeva@gmail.com
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Leksikografiya o‘z mohiyatiga ko‘ra leksikologiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bo‘limdir. Ushbu maqolada ingliz, rus va o‘zbek tillarida burch kontseptining leksik qatlamiga mansub bo‘lgan so‘zlar, iboralarini va ularni turli tomondan izohlash bilan birga o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishga harakat qilamiz.

Kalit so‘zlar: madaniyat, kontseptosfera, milliy dunyo qarash, leksikografiya, til, so‘z, iboralar, etimologiya, tavsif

LEXICOGRAPHIC AND ETYMOLOGY DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF “DUTY”

Dilsora Amanbayeva
dilsoramanbayeva@gmail.com
Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: Lexicography is a branch of linguistics that is inextricably linked to lexicology. In this article, we will try to analyze the words and expressions belonging to the lexical layer of the concept of duty in English Russian and Uzbek, as well as their specific features, explaining them from different perspectives.

Keywords: culture, concept sphere, national worldview, lexicography, language, word, expressions, etymology, description

Kirish. Har bir til va madaniyatning o‘ziga xos va umumiy xususiyatlari bo‘lgani kabi, ingliz, rus va o‘zbek tili madaniyatining ham o‘ziga xos va umumiy tomonlari mavjud. Ma’lum bir milliy kontseptosferani o‘rganish jarayonida uning o‘ziga xosligi va umumiylikini o‘rganish lozim. Milliy dunyoqarashni o‘rganishda asosiy uslublardan biri ma’lum bir kontseptning ichki tuzilishini tahlil qilishdan iborat. Bunday uslub shu millatning tafakkurida aniq bir kontseptning aks etishi haqida xulosalar chiqarishga ko‘maklashadi. Quyida biz ingliz, rus va o‘zbek dunyoqarashlari xususiyatlarini “Burch” kontsepti asosida ko‘rib chiqishga harakat qilamiz. Kontseptning tushunchaga xos tomonlarini aniqlashda avvalo shu kontsept izohlangan

lugʻatlarni tahlil qilib chiqish lozim. Shu vazifani bajarishda biz ingliz, rus va oʻzbek tillaridagi lugʻatlarni mazkur maqolada keltirilgan materialni sifatida tanlab oldik.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Duty yani burch leksemasining asosiy maʼnolari "The Oxford English Dictionary", "Websters New Dictionary of English Language", "Macmillan English Dictionary for Advanced Learners", "Longman Lexicon of Contemporary English", ABBYY Lingox5 ingliz tili lugʻatlarida, Oʻzbek tilining izohli lugʻatlarida hamda rus tilining lugʻatlarida berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ingliz tiliga «duty» soʻzi fransuzcha «duete» soʻzining oʻzlashtirish yoʻli bilan kirib kelgan yaʼni anglo - norman fransuzcha «duete» qadimgi fransuz tilidan deu «qarzdor» dan oligan. Bu soʻzning dastlabki shakli lotincha debitus soʻzi boʻlib, «qarzdor» kabi maʼnolarni anglatgan. [6].

Ingliz tilida duty leksemasining semantik maydonini turli maʼnolar tashkil etadi.

1. The Oxford English Dictionary - lugʻatida burch tushunchasi quyidagicha berilgan:[1]

1. duty *noun* (plural duties) [countable, uncountable] something that you feel, you have to do because it is your moral or legal responsibility. *Oʻzingiz qilishingiz kerak deb xisoblangan burch, chunki bu sizning axloqiy yoki qonuniy javobgalingizdir.*

duty to do something - *biror narsa qilish majburiyati*, have a duty to - *burchini bajarmoq*, under a duty to do something - *biror narsa qilish majburiyati ostida*, to do your duty for your country - *vatan oldidagi burchingizni bajarish*

duty to somebody/something - *kimgadir/bir narsaga burchli*, duty as somebody - *ota-onalik burchi*, a statutory/fiduciary duty - *qonuniy/ishonchli majburiyat*, a civic/patriotic/moral duty - *fuqarolik, vatan oldidagi xamda axloqiy burch*, sense of duty - *burch hissi*, duty calls - *navbatchilik chaqiruvlari*, a breach/dereliction of duty - *majburiyatni buzish*, professional duties - *kasbiy burch*, painful duty - *yoqimsiz majburiyat*, duty officer - *navbatchi ofitser*

2. [uncountable] the work that is your job - *sizning qilishingiz kerak boʻlgan ishingiz*. *Report for duty at 8 a.m.* *Navbatchining ertalab soat 8da xisoboti.*

active duty - *qurolli kuchlar tarkibida harbiy harakatlarda qatnashish*, ayniqsa *urush paytida*, jury duty - *hakamlar hayʼati vazifasi*, night duty - *tungi navbatчилик*, point duty - *tartibga soluvchi milisionerning xizmat vazifasi*, tour of duty - *xizmat safari vazifalari*.

3. duties - [plural] tasks that are part of your job - *ishingizning bir qismi boʻlgan vazifalar*, official duties - *rasmiy vazifalar*, to perform/fulfil/discharge your duties - *oʻz vazifalarini bajarish*, supervisory duties - *ilmiy rahbar vazifalari*, official duties - *rasmiy burch*.

4. [countable, uncountable] a tax that you pay on things that you buy, especially those that you bring into a country. *Sotib olgan narsalaringiz uchun, xususan, mamlakatga olib kelgan narsalar uchun toʻlaydigan boj*

customs/excise/import duties - *bojxona/aksiz/import bojlari*, imposed a duty on imports - *importga boj joriy qilish*, death duty - *dafn qilish burchi*, stamp duty - *davlat sig'imi, marka solig'i*

5. Idiomalarda - (above and) beyond the call of duty to a higher standard or level than is required for a job or task - *(yuqorida va) majburiyatdan tashqari ish yoki vazifa uchun talab qilinganidan yuqori standart yoki darajaga yani o'z burchini haddan tashqari oshirib bajarish*.

a/your bounden duty (old-fashioned, formal) something that you feel you must do; a responsibility which cannot be ignored - *sizning burchingiz* (eski uslubdagi, rasmiy) *qilish kerak deb hisoblagan narsa; e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydigan mas'uliyat*.

do/pull/serve double duty (as something) to perform two roles or functions at the same time - *ikki tomonlama vazifani bajarish/xizmat qilish* yani bir vaqtning o'zida ikkita rol yoki vazifani bajarish

in the line of duty - *xizmat vazifasini bajarishda*

on/off duty - (of nurses, police officers, etc.) working/not working at a particular time - *ish kuni va dam olish kunlaridagi navbatchilik* (*hamshiralar, politsiya offitseri va b.*).

to do one's duty - *burchini ado etmoq*, to be on duty - *kasb nuqtai nazaridan navbatchilik*, to shirk one's duties - *vazifani bajarishdan bosh tortmoq*, to take up one's duties - *vazifasini bajarishga kirishmoq*, to report for duty - *xizmat burchini ado etgani kelmoq*, on duty - *navbatchilikda*, *xizmat vazifasini o'tayotib* doctor on duty - *navbatchi shifokor*, off duty - *navbatdan tashqari bo'sh vaqtdagi vazifalar*, duty journey - *xizmat safaridi vazifalar*

2. Websters New Dictionary of English Language lug'atida esa burch tushunchasi quyidagicha berilgan:[2].

1) duty - conduct due to parents and superiors - *ota-onalar va boshliqlarga hurmatni bajo keltirish*

2) obligatory tasks, conduct, service, or functions that arise from one's position (as in life or in a group) - *o'z lavozimidan kelib chiqadigan majburiy vazifalar, xatti-harakatlar, xizmat yoki funktsiyalar* (*hayotda yoki guruhda bo'lgani kabi*)

3) assigned service or business - *tayinlangan xizmat yoki biznes*

4) active military service - *muddatli harbiy xizmat*

5) a moral or legal obligation - *ma'naviy yoki huquqiy majburiyat*

6) the force of moral obligation - *ma'naviy majburiyatning kuchi*

3. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners lug'atida burch tushunchasi quyilagicha berilgan:[3].

Duty is also a virtue or personality trait that characterizes someone who is diligent about fulfilling individual duties or who confidently knows their calling -

burch, shuningdek, shaxsiy burchlarini bajarishda tirishqoq yoki o'z da'vatini ishonchli biladigan kishini tavsiflovchi fazilat yoki shaxsiy xususiyatdir.

filial duty ... are commonly invoked to mobilize the loyalties, labor power, and other resources children in the ostensible interests of the household and, in some cases, those of the lineage clan as a whole - *farzandlik burchi ... odatda bolalarning sadoqatini, mehnat kuchini va boshqa resurslarini uy xo'jaligining va ba'zi hollarda butun nasl urug'ining go'zal manfaatlariga safarbar qilish uchun chaqiriladi.*

Civic duties could include - *fuqorolik burchi quyidagilarni o'z ichiga oladi*

Obey the law - *qonunga rioya qilish*

Pay taxes - *soliglarni to'lash*

Provide for a common defense, should the need arise - *agar kerak bo'lsa, umumiy himoyani ta'minlash.*

Enroll to vote, and vote at all elections and referendums (unless there is a reasonable excuse such as a religious objection, being overseas, or illness on polling day) - *barcha saylovlar va referendumlarda ovoz berish uchun ro'yxatdan o'tish va ovoz berish (agar diniy e'tiroz, chet elda bo'lsa yoki ovoz berish kuni kasallik kabi asosli sabablar bo'lmasa).*

Fiduciary duties in a financial sense exist to ensure that those who manage other people's money act in their beneficiaries' interests, rather than serving their own interests - *moliyaviy ma'noda ishonchli majburiyatlar boshqa odamlarning pullarini boshqarayotganlar o'z manfaatlariga emas, balki o'zlarining benefisiarlari manfaatlariga muvofiq harakat qilishlarini ta'minlash uchun mavjud.*

4. Longman Lexicon of Contemporary English lug'atida burch tushunchasi quyidagicha berilgan.[4].

duty - something you must do [countable, uncountable] something that you have to do because it is morally or legally right - *siz qilishingiz kerak bo'lgan narsa [hisoblanadigan, hisoblab bo'lmaydigan], chunki bu axloqiy yoki qonuniy jihatdan to'g'ri*

dereliction of duty formal when someone fails to do what they should do as part of their job - *burchga rioya qilmaslik kimdir o'z ishining bir qismi sifatida qilishi kerak bo'lgan narsani qila olmaganida.*

С.И.Ожегов толковый словарь русского языка “долг” ya’ni “burch” konseptosferasiga oid tushunchalarning izohlari va sahifalari quyidagicha berilgan. [6,378].

1. -а, предл. о долге, в долге. То же, что обязанность. Выполнить свой д. Гражданский д. По долгу службы. Человек долга (честно выполняющий свои обязательства). Отдать последний д. кому-н. (перен.: почтить память умершего, прощаясь с ним при погребении). * Первым долгом (разг.) - в первую очередь, сначала, прежде всего. 2, -а (-у), предл. о долге, в долгу, мн. -и, -ов, м. Взятое

взаймы (преимущ. деньги). Взять в д. (взаймы, с последующей отдачей). Наделать долгов. Войти, влезть в долги (сделать много долгов). Жить в д. (на занятые в долг деньги). По уши в долгах (очень много должен). Не выходит (не вылезает) из долгов (постоянно кому-н. должен).

O'zbek tilining izohli lug'atida «burch» atamasining etimologiyasi shuni ko'rsatadiki: 1. Ot so'z turkumi sifatida ishlatilganida yani ikki narsa tomonining kesishgan joyi bo'lib aylantir, eg ma'nosini anglatgan 2. Ado etilishi, bajarilishi majburiy bo'lgan vazifa; majburiyat. Vatanparvarlik burchi. Vijdon burchi. Xizmat burchi. Xarbiy burch. Majburiyat. Onalik - xotin-kizlarning eng mukaddas burchi deb qaralgan. 3. ayn. burchak 2. Chekka, chet. 3. Burchli. Biror burchi, majburiyati bo'lgan qarzdor. [5, 384-385b].

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Uchta til (ingliz, rus, o'zbek)ning izohli lug'atlari doirasida olib borilgan tadqiqotimizning natijalari samarasi o'laroq, *burch*, *majburiyat*, *mas'uliyat*, *vazifa*, *sadoqat*, *hurmat*, *mehnat*, *qarz* va *himoya* tushunchalari olamning lisoniy manzarasida bir-biri bilan bog'liq "burch konseptosfera" sini namoyon qiluvchi lisoniy birliklar bo'lib, ular jamiyatda insonning axloqiy, ijtimoiy va huquqiy mas'uliyatlari va vazifalariga oid hisoblanadi. Ayniqsa, *burch* bu tushunchalarning asosiy negizini tashkil etadi va ular burchning turli jihatlarini sifatida aks etadi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Ishimizda qayd etilgan leksikografik manbalarda *duty* konseptining tilda ifodalanishi holatlari shuni ko'rsatdiki, *duty* ingliz tili madaniyatida biroz yuzaki, ammo tashqi tomondan albatta xayrixohlik munosabatlari sifatida tushuniladi, bu erda birlashtiruvchi semantik xususiyat, ya'ni majburiyat konseptual belgisi bilan anglashiladi.

Burch konsepti ingliz, rus va o'zbek halqlarining ijtimoiy hayotdagi barcha jabhada namoyon bo'ladi va insonlar faoliyati uchun zaruriy tuyg'u hisoblanadi.

Ingliz tilida *duty*, rus tilida *долг* va o'zbek tilida *burch* konsepti talqini hamda uning semantik tahlili jarayonida tasdiqlandiki, *duty*, *долг* va *burch* leksemalari o'ziga xos etimologiyaga ega, ularning semantikasi ko'p jihatdan o'xshashdir. Tadqiq qilinayotgan ikkala til uchun umumiy jihatdagi xarakterli xususiyatga ega bo'lgan burch kontseptologik tushunchalarga asoslangan. U funksional aspektga qaraganda ko'proq rivojlangan. Burch konseptidagi tuyg'ular ma'nodoshi kabi *masuliyat*, *majburiyat*, *vazifa*, *qarzdor* kabi tushunchalari ham mavjud bo'lib, bularning barchasi mehr-muhabbat, sodiqlik kabi insonga xos konseptual tuyg'ularga yaqin hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. The Oxford English Dictionary. - Oxford: Clarendon Press, 1961. vol.VI. - 820 p.
2. Webster's New International Dictionary of the English Language, Second

Edition.- London: G.Bell & Sons, ltd., 1953. - 3194 p.

3. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners.-Oxford: Macmillan Publishers Ltd., 2006. - 1692 p.

4. Longman Lexicon of Contemporary English. - Longman Avon, The Bath Press, 1986. - 910 p.

5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик.- Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008. V жилд. -.384-385 б.

6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. -Москва, 1960. - С. 601-602.